LÄÄNE-VIRUMAA PÄRIMUSKULTUURI KILLUD

Juhan Kunderi Rahvakooli maalilaager Koolimäel 2023

Eesti Kultuuriseltsiide Ühendus
Kultuurikaudja aastast 1997

Juhan Kunderi Rahvakool

EESTI KULTUURKAPITAL

Projekti “Lääne-Virumaa pärimuskultuuri killud digikogumikuks” eesmärgiks oli luua digikogumik, kuhu koondasime pildid Lääne-Virumaa rahvarõivaste motiivest läbi maalikunsti. Akvarell- ja akrüültehnikas maalid valmisid kolmepäevase maalilaagri käigus 2023. aast suvel Lääne-Virumaal, Koolimäel. Projekti õnnestumisele aitas kaasa vabatahtlikuna Juhan Kunderi Rahvakooli juhataja Maia Simkin.

Maalimist laagris juhendas Tiiu Veersalu ja kogumiku koostas Janne Pärlin.

Kogumikust leiad omanäolisi töid, mis on inspireeritud rahvarõivamotiividest ja loodusest.

Piltide vahelt leiad teisigi kilde pärimuskultuurist. Kogumik on mõeldud nii suurtele kui väikestele lugejatele.

Tööde autoriteks on:

Anne Saar
Ene Saul
Eveleen Tammert
Heli Preismann
Janne Pärlin
Kadri Lepik
Kaire Kuusing
Kersti Kaljuveer
Kersti Maripu
Kristelle Urmet
Kristin Raudvee
Maila Merilo
Maret Haiba
Marju Arumäe
Piret Lagrekül
Silvi Kleesmaa
Sirje Liiskmaa

Haljala käiste motiiv

Täname kõiki panustajaid ja projekti toetajaid!

PÄRIMUSKULTUUR

Pärimuskultuur on lugude, teadmiste, oskuste, kommete ja muude kultuurinähtuste omandamine, hoidmine ja edasiandmine suuliselt. Pärimusjutud saavad ajaga uue kuue, sest iga jutustaja lisab loole natuke ennast, oma teadmisi ja taipamist. Käsitööd hakkab mõjutama moesuund, praktilisus. Rahvakombed muutuvad kaasaegsemaks, et tänapäeva ühiskonda sulanduda.
Kuidas olid asjad ennemuiste, seda saab lähemalt uurida erinevatest digivaramutest, mille on kokku koondanud Eesti Kirjandusmuuseum.

Ja nii need lood sünnivad: “Kohtuvad kaks vabahinge, kes on esmapilgul väga sarnased, kuid oma olemuselt üsna erinevad. Vigu-Jaagupi tanu pealt on rändama läinud piduriides Moonike ja põlluveerelt lihtne ja tagasihoidlik Magun.”/ Pildi autori sõnum vaatajale/

Magun on vana nimi, mida kasutatakse juba 17. sajandist alates. Magunat tuntakse peamiselt kirjanduses, sest rahva seas on levinumaks nimeks moon.

HEAL LAPSEL MITU NIME - MAGUN
Magun (Juhan Kunder)
Karvane moon, talvemoon (Viru-Nigula)

Kukelott, tulikann, tulilill, punalill, rukkilill, tulepaharohi, tupsroos, moonilill, punane vupsakas.

Viru-Jaagupi tanu motiiv “moon”

SANEPI KÜLA

Juhan Kunderi poolt ülesmärgitud pärimusjutt

Karitsa mõisa väljal olevat veel praegu vana küla ase. Seda kohta kutsuvat sealtinimesed tänapäevani Külaaseme mäeks. Nagu vanemad inimesed räägivad, olnud seal vanal ajal uhke Sanepi küla.

Sanepi küla rahvas olnud tervel Virumaal kõige rikkamad ja uhkemad inimesed. Sagedasti ei olevat nad enam teadnudki, mis nad oma uhkuses ja ülemeelsuses kõik ära teinud. Tihti pannud küla noormehed jaanipäeva ajal hobused raudsaanide ette ja sõitnud siis kirikusse. Hobused olnud neil nii ilusad ja tugevad, et ka mõisahärra omad nende vastu ei saanud. Aga Sanepi küla mehed olnud ise ka nagu põrakad, suured ja tugevad üle Viru.

Ükskord vedanud kaks Sanepi küla meest raudkangiga vägipulka, nii et kang kõveraks läinud.

Kadrina tanukiri

Teinekord sõitnud jälle üks Sanepi mees pühapäeva hommikul täkuga kiriku uksest sisse, rahva sekka ning siis jälle tagasi koju. Aga hobune läinud teel peruks ning viinud mehe Porkuni alla aru peale, kuhu ta õnnetu vastu kivi seljast maha visanud, nii et ülemeelik mees surma saanud. Neil olnud ka oma enese viinaköök, millest praegugi veel tunnistäheks suur auk või koobas Külaaseme mäe peal näha on. Seal viinaköögis ajanud Sanepi küla peremehed järjestikku viina, igaüks oma aastatarviduse valmis.

Praegu ei tea keegi enam sellest rääkida, millal see uhke küla ära kadunud või kes talle otsa peale teinud. Temast ei ole muud üle jäänud kui sellele mäele ja temast natuke eemal seisvale kasemetsakesele Sanepi nimi.

RAHVARÕIVAD

Rahvarõivad olid talupojarõivad, mis pidi nende seisust määratlema. Seisuslikke erinevusi rõivastuses püüti 17.-18. sajandil seaduslikult kinnistada, aga väheste tulemustega.
Kuni 19. sajandini kehtinud sunnismaisus tõi rahvariiete arengus kaasa paikkondliku eristumise, mis sageli ulatus kihelkondlike iseärasusteni eriti naiste rõivastuses. Pärast seisusliku ühiskonna kadumist rõivastus ühtlustus. Rahvarõivastesse kandus kõrgemate seisuste moe elemente andes aimu ajajärgu üldmoest.
Rahvarõivaste taandumise tingis linnade ja käsitöökeskuste teke. Mehed liikusid rohkem ringi ja nende riietusse ilmusid tööstuslikud riided kiiremini kui kodus olevate naiste riietusse. Üleminek rahvarõivalt uuele moele kulges eri paikkondades, erineva jõukuse, kultuuritaseme ning vanusega inimeste juures erinevalt.
Tänapäeval kantavate rahvarõivaste aluseks on 19. sajandil kantud pidulikud talupojarõivad.

KIIK - külanoorte lõbustusvahend. Kõige levinum oli külakiik. Lastele tehti nööridele asetatud istelauaga kiikesid.

KIIKUMINE - noorte kiigel käimine ja lõbutsemine kevad-suvisel ajal.
Külapoisid, kes olid kiige ehitanud või korda seadnud ja kiigutasid tüdrukuid, said neilt tasuks kingitusi. Kiikumise juurde käisid alati kiigelaulud, tantsud ja ringmängud.

Rahvarõivaste juurde kuulusid ehted. Rinnaehetest tuntuimad on sõled. Sõled olid valmistatud hõbedast, vaesemad lasid need valmistada vasest, tinast või isegi plekist. Tihti kaunistasid sõlge lillmustrid.
Naised kandsid sõlge ehteasjana. Meestel oli sõle jaoks kindel otstarve - sõled hoidsid särgi rinnalõike kurgu alt kinni.
Erikujulisi sõlgesid nimetatakse preesideks. Preesi kaunistab kiri, mis on osalt geomeetriline ja osalt taimeaineline. Silmadega preesi kaunistasid 4-8 punast klaastahukat.
Lääne-Virumaale olid omased väiksema läbimõõduga ümmargused sõled ja preesid.

HEAL LAPSEL MITU NIME - MUSTIKAS
Mustik (Juhan Kunder)

Kukesilmad, leeskemari, sitikad.
Mustikate puhul on väga vähe nimede erinevust ja on üle eesti ühtlustunud mõningaste murdeliste kõikumistega. Muhus kutsuti mustikaid heinsinikateks ja sinikaid rukkisinikateks.

LOODUSAPTEEK
Mustikas sisaldab suurel hulgal vajalikke vitamiine ja mineraalaineid. Tegemist on loodusliku antibiootikumiga, mis toetab põletike taandumist. Antioksüdatiivne toime aeglustab vananemist. Pisike mari aitab reguleerida seedimist, veresuhkru taset ja vererõhku. Mustikas toetab nägemist.
Peotäis mustikaid päevas aitab hoida eemale arstid.

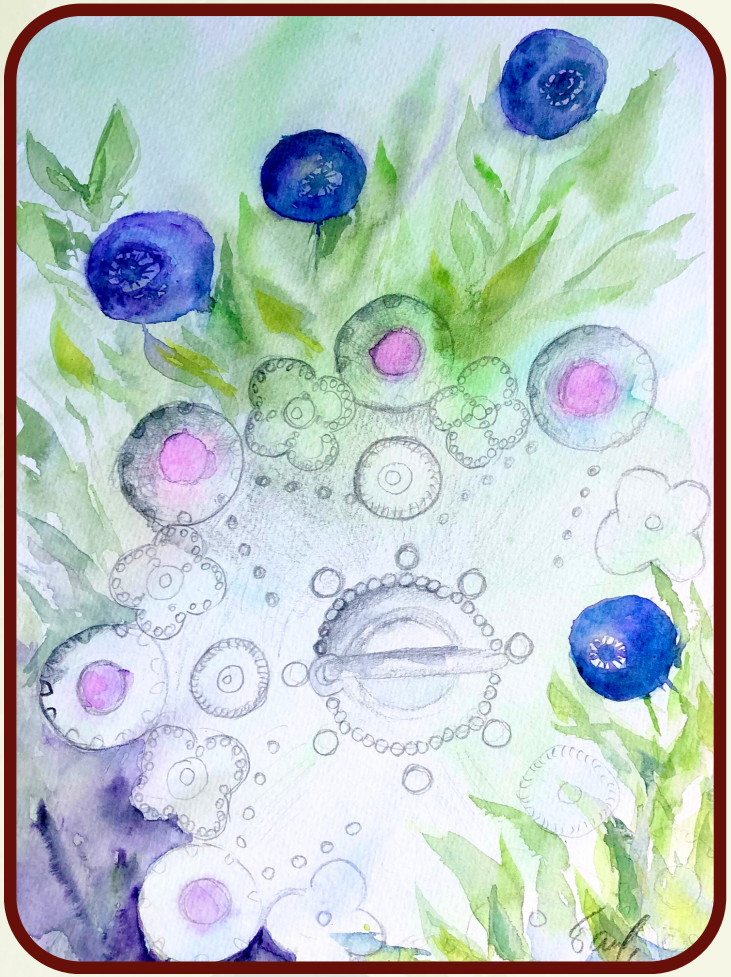

KÄISED

Käised on varrukatega ja üldjuhul hõlmadeta pihaosa katted, mida kanti särgi peal. Nende pikkus oli erinev. Osad käised ulatusid seeliku vahele ja osad käised lasid särgil paista. Käised, mida vöö vahele ei pandud, on päriskäised. Käised kaunistati tikandite, litrite, pitside, kroogete ja piluga. Arvatakse, et käisemood jõudis Eestisse Rootsist.
Lääne-Virumaale on omased päriskäised, mis olid kaunistatud lopsaka lillmustri ja äärepitsiga. Geomeetriliste kirjadega kaunistati käiseid harvem. Kõigil lillkirjalistel käistel oli äärepits ja üheks iseloomulikuks osaks olid litrid lilledel. Litrid hiilgasid päikesepaistel nagu tähed. Mustale kirjale õmmeldi litrid sageli punase niidiga ja valgele helesinise niidiga.
Käiseid kanti enamjaolt suvel ja neist kujunes tihtipeale piduriie.
Suurem enamus Kadrina kihelkonna säilinud käistest on kaunistatud ühe- või mitmevärvilise lilltikandiga. Tikandi juures on kasutatud valget, pruuni-musta või mitmevärvilisi linaseid, siidi- või villaseid lõngu.

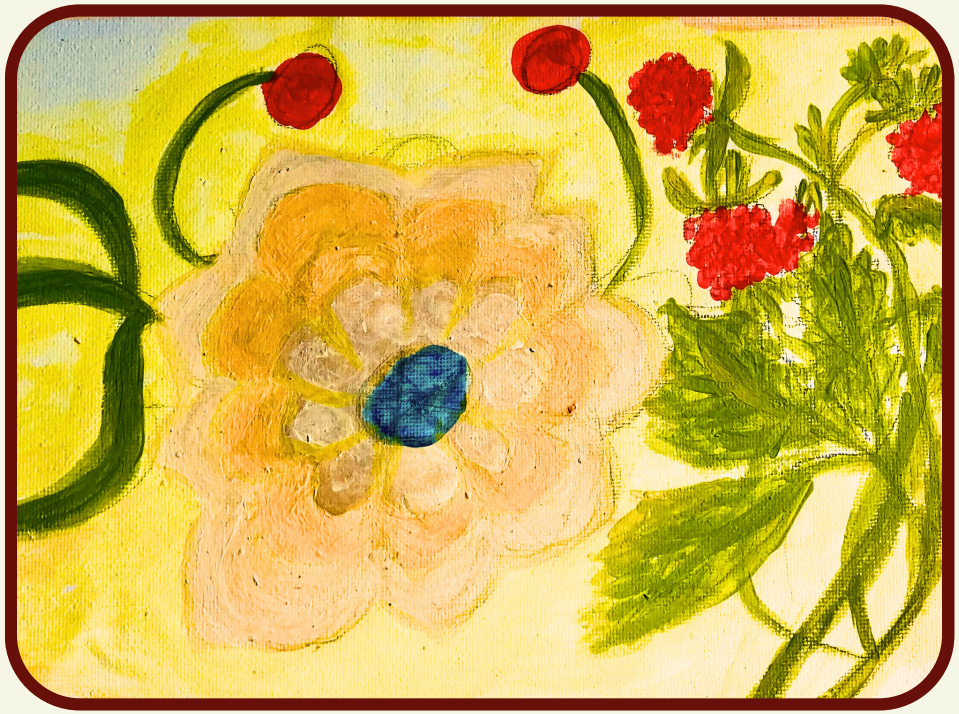

Kadrina käiste motiiv

KIHELKOND - maakiriku koguduse piirkond.

Kuni talurahva pärsiorjusest vabastamiseni 19. sajandi algul oli ühiseks kirikukoguduseks seotud kihelkond põhiline territoriaalne üksus, mille piirides talurahvas omavahel läbi käis.
Kihelkond on võetud põhiüksuseks nii vana eesti rahvakultuuri kui ka murrete uurimisel.

TIKANDID

Rahvuslike tikandite tehnikad olid väga mitmekesised. Vanimad tikandid olid geomeetrilised ja peamiselt kasutati mähk-, madam-, rist-, püvisilm-, ja kastpistet.
Taimornamenti tikiti kirjade järgi ja tehnikaks kasutati peamiselt madal- ja mähkpistet. Kui ese oli vaadeldav vaid ühelt poolt, kasutati tehnikaid, mis olid töö pahemalt poolt näha vaid niipalju, kui piste kinnitamiseks vajalik oli. Põhjuseks oli kallis tikkimismaterjal - siid- ja puuvillased niidid, karrad, litrid. Eestlasele omaselt kasutati üldjuhul odavamat materjali nagu koduvillane, linane ja puuvillane. Lillkirjadel kujutati kellukakujulisi õisi ja nelja- kuni kaheteistkümne kroonlehega avatud õisi. Virumaa tikanditele on omane väät, mis liigub kapsaraua kujuliselt tõusude ja langustega motiivilt motiivile. Väädi põhjas istub tavaliselt kellukas ja harja küljes ripub avatud ümarõis. Virumaa läänepiirkonna tikandikirjades on rohkem levinud omapärased pundunud vormid, mida ida- ja keskosas ei ole täheldatud. Virumaal kujunes välja tikandites võrdlemisi ühtlane laad, mis ei luba neid segi ajada teise piirkonna tikanditega.

Haljala tikand

MÄHKPISTE VIDEO

MADALPISTE VIDEO

RISTPISTE VIDEO

SEELIK

Seelik oma materjal, värvi, tegumoe ja kaunistustega kuulub Eesti rahvarõivaste omapära ja neis kajastuvate kultuurisuhete kõige ilmekamate näitajate hulka. Seelikuid oli ühevärvilisi, pikitriibulisi, põikitriibulisi (ristitriibulisi) ja ruudulisi. Põikitriibulised ja ruudulised seelikud andsid aimu üleminekust linnamoele.
Kaunistuseks õmmeldi mõnikord seeliku allääre kaitseks värvilisi äärispaelu. Pikitriibulistele seelikutele õmmeldi mõnikord jätkuks 15-20 cm laiune värvilisest villasest riidest serv. Ühenduskohale õmmeldi kulla- ja hõbedakarva kardpael.

HEAL LAPSEL MITU NIME - SEELIK
Kört (Luna-Läänemaa, Pärnu- ja Viljandimaa)
Körtsik, körssik, kortsik (Põhja-Viljandi- ja Tartumaa)
Alus, alune (Põhja-Viljandimaa)
Kuub (Saare- ja Hiiumaa)
Küit (Hiiumaa)

Vanim kokkuõmmeldud seeliku nimetus on ümbrik. Nimetus *seelik* on algselt tähendanud ainult pikitriibulist seelikut.
Enne seelikute kokkuõmblemist kanti kokkuõmblemata vaipseelikuid, mis oli tugevasti ümber puusade mähitud lihtsas koes ühevärviline või linane riidetükk.

Haljala seelik

VÄRVID

Villase lõnga värvimiseks kasutati mitmesuguseid taimeosi: puude lehti, koori ja isegi oksi, rohttaimedel õisi, lehti, juuri ja ka kogu taime ühes varte, lehtede ja juurtega. Värvitaimi ja nende osi koguti siis, kui nad on kõige mahlakamad: lehti jaanipäeva ajal, koori varakevadel, juuri enne taime õitsemist või ka sügisel. Rahvaluule andmeil on taimede ja nende osade korjamisaeg mõjustanud värvi püsivust. Taimed korjati enamasti noorel kuul. Taime ja üksikute taimeosade värvaine sisaldus oleneb klimaatilistest oludest, maapinnast, taime vanusest ja kasvust. Sellest tingituna pole võimalik ühest ja samast taimest valmistada kaks korda täpsalt sama koostisega värvimisvedelikku. Samuti võib üks ja sama taim või taimeosa anda mitu värvust, olenedes taimehulgast, peitsainest ja värvitavast materjalist.

Kollane - kaselehed, võililled, nurmenukud, varsakabjad, kuivatatud takjalehed, kollased vahtralehed, kõrvenõgesed, kibetulikad, kullerkupud ja sibulakoored.
Punane - pihlakamarjad, värvmadarapuned, tedremaran, naistepuna õied, tõrvalilled, soopihla juured, harilik pune, peet.
Roheline - kase-, lepalehed, oalehed, kuuseokkad, kanarbik.
Pruun - tamme-, lepaja kasekoored, kuusekoor ja käbid, kadakaoksad ja marjad, sõnajalg, kivi- ja karusammal.
Lilla - sinikad, mustikad (hapukapsaveega).
Hall - kase- ja lepakoored, tammekoored, haavakoored, vanad kuusekäbid ja heinapebred.
Sinine - rukkililleõied, kurekatel, sinirõigas ja oakaunad.
Must - lepakoored+rauarooste.

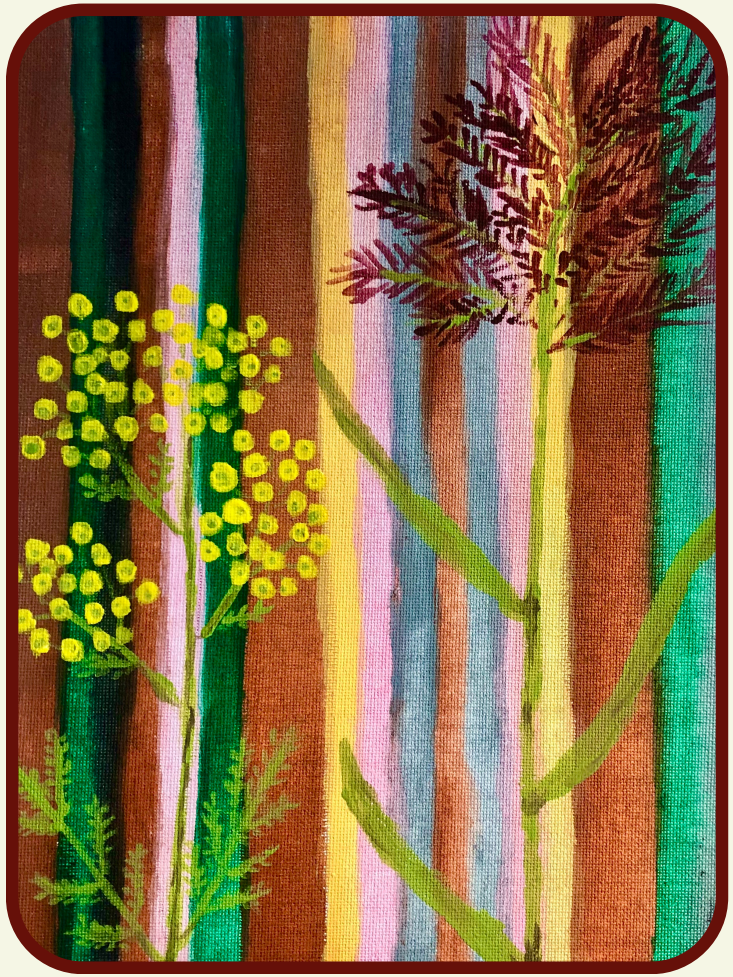

Viru-Jaagupi seelik

KIRIVÖÖ

KIRI - muster esemete kaunistamiseks.
KIRIVÖÖ - valgel linasel põhjal värvilise villase kirjaga naistevöö.

Kirivöö on rahvarõivaste juures väike kuid väga oluline osa. Kirivööd olid valdavalt 3-5 cm laiused ja pikkuselt ulatusid vähemalt 2-3 korda ümber keha.
Seelik kinnitati vöö abil keha ümber. Vööga tõmmati keha tugevalt kinni, et selg oleks toetatud ja raske töö seljale ei hakkaks. Vööd olid üheks oluliseks osaks veimevakas.
Vöökirjadel oli kaitsev ja raviv ülesanne. Naiste vööl arvati olevat sigimist edendav jõud ja seepärast kasutati vööd külvitöödel külimitu kandmisel.

KÜLIMIT - paksust haavalaastust painutatud ümmargune või ovaalne külvinõu, mille sisse pandi vili ja seda nõud kanti vöödega üle õla ja selja käsitsi külvil.

Vöökirjadel olid nimed, mis kattusid osaliselt kindakirjade nimetustega. Sageli tähendasid ühesugused nimed samasuguseid kirju. Kirivöödele on iseloomulik punane värv.
Eestist kandus kirivöö Kagu-Soomesse. Eesti mõjust Soome vöödele räägib nimetus *vironvyö*.

LÄÄNE-VIRUMAA KIRJADE NIMETUSI

Kilpsilma-kiri (Rakvere, Viru-Jaagupi
Lambasilma-kiri (Rakvere, Viru-Nigula)
Lauajala-kiri (Haljala)
Sitsi-kiri (Kadrina)
Veskiratta-kiri (Haljala)

Vöö pealmiseks pooleks jäeti värvilisem pool. Enamasti olid vööd punase mustriga ja selle värvi saamiseks nähti palju vaeva. Seega polnud mõtet seda peita.
Värvmadara juured andsid ilusat punast värvi, aga nende korjamine oli tõsine töö ja kohustus, sest juured on üpris peenikesed ja korraliku värvi saamiseks on neid vaja palju. Esiteks pidi taime ära tundma. Teiseks pidi leidma õige kasvukoha. Kes tahtis juuri teise heinamaalt korjata, pidi ette vaatama, sest maaomanik ei olnud just rõõmus selle üle, kui tema niit madarajuurte leidmiseks läbi tuhniti ja mättaid üles kaevati. Seetõttu vaadati kasvukohad päeval valmis, korjamas käidi aga öösel või siis paksu uduga päeval.

HEAL LAPSEL MITU NIME -VÄRVMADAR
Madar (Juhan Kunder)

Higipisarad, lõnga-madarad, maitsed, nikastushain, pojukene, punalill, searohi, tedremadar, varblaseküüs, varblasevarbad.

LOODUSAPTEEK
Nikastushaina pannakse hõõrutult nikastanud liigestele.

Viru-Jaagupi vöökiri

TANU

Abielunaistel oli kohustus kanda peakatet ja üheks levinumaks peakatteks oli tanu.
Tanu valmistati valgest kodus kootud linasest kangast, servad kaunistati tikandite, pilu ja äärepitsidega ning seljale langevate siidilintidega. Tanusid ei osanud kõik naised õmmelda ning selleks olid välja kujunenud tanuõmblejad. Igal naisel oli mitu tanu, lihtsaid ja paremaid, erisugusteks otstarveteks ja juhtudeks.
Lääne-Virumaa tanusid nimetati lilltanudeks, sest need olid kaunistatud laia madalpistes lilltikandivöödiga. Tikandeid kaunistati sageli vasklitritega.

NÕNDA OLI
Naine ei tohtinud minna tanuta üle tänava ega põlleta üle põranda.

HEAL LAPSEL MITU NIME - KELLUKAS
Konnakübar, koerakübar (Haljala)
Kurekübar (Viru-Jaagupi)
Tondikübarad (Viru-Nigula)

Kurekatlad, kirikukellad, käokuljus, käokübar, murumütsid, piimapütid, varessetanu.

Väike-Maarja tanu motiiv “kellukas”

KINDAD

Kindad olid ja on meie kliimas vajalikud rõivaesemed. Esialgu valmistati kindaid nõelumistehnikas. Nõelkindad vanutati vilditaoliseks ja nõelkinnaste teine levinud nimi oligi viltkindad. Viltkindad olid väga soojad ja ei hargnenud. Tänapäeval kasutatakse kinnaste valmistamiseks kudumistehnikat.
Kindakirjad olid enamjaolt geomeetrilised. Kuna inimesed uskusid maagilistesse märkidesse, siis kooti kinnastesse mustreid ehk sõnumeid, mis toovad õnne, kaitsevad kurja ja haiguste eest.
Enda kaitseks võõrsil kandsid mehed kindapaari vöövahel ja naised kandsid samal eesmärgil kindaid käes ka suvel.

VANAEMA NÕUANNE
Pista kuivanud raudrohi villaste esemete vahele, siis ei tule koi järama.

HEAL LAPSEL MITU NIME - RAUDROHI
Raia rohi (Juhan Kunder)
Rauarohi (Haljala, Viru-Nigula kihelkond)

Seakärsahein, taarilill, uuehaavaõied, verinupud, koirohi, reierauarohi.

Viru-Jaagupi kinnas

Kindaid õpiti ennevanasti kuduma kümnenda eluaasta paiku. Tüdrukud kudusid kõikidele pereliikmetele kindaid. Ilusamad paarid pisteti veimevakka.

VAKK - sõõriku või ovaalse põhjaga nõu, mis võib olla ka kaanega.
VEIMED - pruudi kingitused peigmehe sugulastele ja pulmategelastele. Tavapärased veimed olid kindad, sukad, sokid, vööd, paelad.
VEIMEVAKK - puulaastust painutatud kere ja kaanega suurem vakk veimede hoidmiseks ja pulmas jagamiseks.
KOSJAD - kombekohane abielunõusoleku taotlemine neiu vanematelt ja neiult eneselt.
KIHLAD - peigmehe kingitused neiule ja vahel ka neiu omastele.

Esimene kindapaar läks käiku juba siis, kui peigmees punase kosjaviinaga kosja tuli. Kui kosjad vastu võeti, saadeti tühjaks joodud kosjaviina pudel koos kindapaariga tagasi.
Peigmehe poolt jäeti neiule kihlad. Kihlade vastuvõtmine kinnitas abielu eellepingu.
Kihlad tuli tagastada, kui neiu hiljem abielust keeldus. Kui meespool taganes abielust, jäid kihlad neiule.
17.-18. sajandil piirati pulmade kestvust 2-3 päevani. Enne seda piirangut kestsid pulmad nädal või enam. Kindad olid üheks pulmariietuse osaks nii pruudil kui peigmehel. Mõnel pool pidi noorpaar kinnastatud kätega söögilauas sööma.

Kindad pandi kätte siit ilmast lahkunud inimesele. Kui see komme 20. sajandi jooksul kadus, pandi lahkunule kirstu kaasa paar paari kindaid, et ta enam koju tagasi kõndima ei tuleks.

Kadrina kinnas

PÕLL

PÕLL - keha esiosale seotav riideese, mis õmmeldi nelinurksest piklikust riidetükist.

Põll ja tanu olid abieluanaise tunnusteks. Põlle kui naise tunnuse sai pruut pulmatseremoonia käigus koos peakattega ning hiljem ei tohtinud naine olla põlleta ei tööl ega peol. Neiud ei tohtinud algselt põlle kanda. Mõisades aga kandsid põllesid teenijatüdrukud ja mõisade mõju avaldus selles, et ka neiud hakkasid põllesid kandma.
Eraldi olid töö- ja väljaskäimise põlled. Tööpõll oli linane või takune kaunistusteta. Pidulik põll oli üldjuhul valge ja kaunistatud pilu, pitsi või tikandiga.
Viru-Jaagupis kandsid naised alati põlle, aga neiud kasutasid põlle ainult töö juures, kuid kirikus ja võõrsil mitte.

Halliste puusapõlle motiivid

PUUSAPÕLL - kaunistatud otstega rätt, mida naised kandsid vööst rippuvana ühel või mõlemal puusal.

Lääne-Virumaa rahvarõivaste komplekti puusapõll ei kuulu. Puusapõll kuulus soome-ugri ja idaslaavi rahvaste riietuse juurde. 19. sajandi alguses kandsid puusapõlle mulgi ja setu naised. Puusapõll oli 2/3 kaetud arhailise taimornamendiga. Põhja-Eestis ja sealhulgas Lääne-Virumaal oli tikandites tunda Lääne-Euroopa mõju ja võeti kiirelt omaks baroki ja rokokooaegsed lopsakad lilltikandid.

Kasutatud kirjandus

Eesti kirivööd/ P.Rand 2013
Eesti rahvakultuuri leksikon/ A. Viires 1995
Eesti rahvapärane taimornament tikandis/ E. Vunder1992
Eesti rahvariiete ajalugu/ I. Manninen 2009
Eesti taimenimetused/ G. Vilbaste 1993
Eesti tikand. 280 rahvuslikku mustrit/I. Tammis, E. Lutsepp 2010
Suur kindaraamat. Eesti kihelkondade mustrid/R. Piiri 2013
Virumaa seelikud/ K. Loite 2013
https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=sakalaew19420523.2.17&e=-------et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA---------- (24.09.2023)
http://loodusvarvid.blogspot.com/2013/06/kuidas-korjata-madarajuuri.html (24.09.2023)
https://rahvaroivad.ee/ (21.09.2023)

Kristelle Urmet

Kaire Kuusing

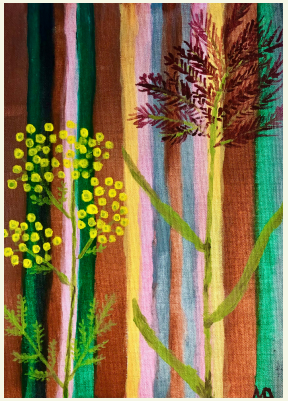
Marju Arumäe

Janne Pärlin

Maret Haiba

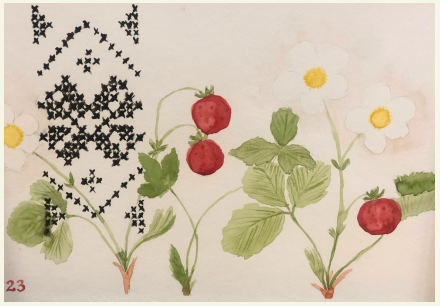
Kersti Kajuveer

Piret Lagrekül

Ene Saul

Kersti Maripu

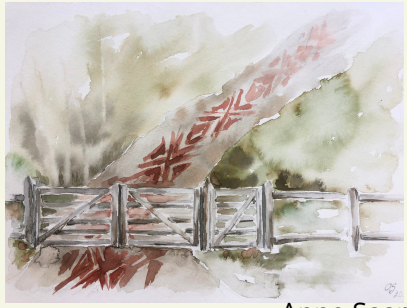
Anne Saar

Kadri Lepik

Silvi Kleesmaa

Kristin Raudvee

Maila Merilo

Heli Preismann

Eveleen Tammert

Sirje Liiskmaa